

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2022

LXIV. ÉVFOLYAM

1.

SZÁM

A történelem nemzeti képe
Szabó Csaba, Demmel József és Pintérová Beáta írásai

B. Halász Éva
A nyelvváltság

Petr Kozák
Corvin János opavai hercegeként kibocsátott oklevelei

Czinege Szilvia
Széchenyi-levelek nyomában

Újlaky-Nagy Réka
A szombatosok utódainak ábrázolása az útirajz-irodalomban

Dénes Iván Zoltán
Marczali Henrik az első világháborút lezáró békéről

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézirataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2022-es évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXIV. évfolyam, 2022. 1. szám

A TÖRTÉNELEM NEMZETI KÉPE

- Szabó Csaba Az örök Dacia mítosza. A dákoromán kontinuitás metahistóriája a kortárs román régészet- és történettudományban 5
- Demmel József Az „oláh-verő Botond” *Keleti Svájcban*. Réthy László és a dualizmus kori nemzetiségi kérdés különös története 21
- Pintérová Beáta A „korai szlovák történelem” az újabb szlovák szakirodalomban 41

TANULMÁNYOK

- B. Halász Éva A nyelvváltság 55
- Petr Kozák Corvin János oklevelei cseh levéltárakban 69
- Czinege Szilvia Széchenyi-levelek nyomában 121
- Újlaki-Nagy Réka A székely Jeruzsálem és a szombatosok utódainak ábrázolása a 19. század végi, 20. század eleji útirajz-irodalomban 137
- Dénes Iván Zoltán „Áldozatok” védője, „elkövetők” vádlója? Marczali Henrik az első világháborút lezáró békéről 155

VITA

- Bartha Ákos Beágyazás, beárazás 169

TANULMÁNYOK

A NYELVVÁLTSÁG

B. HALÁSZ ÉVA

THE FINE OF THE TONGUE

The fine of the tongue (*emenda lingue*) was used as a censure for some morally condemnable actions, basically lies, committed either at the county judicial court or outside of it. Although the term itself only appears in the sources in the fourteenth century, similar offenses had already been censured in the laws of Saint Stephen. The fine of the tongue appears throughout the country, Transylvania and Slavonia included, and is attested in both noble and urban contexts. While among the nobility such punishment was rather applied for offenses committed in front of the judge, however, in the case of townspeople it was more often used for disparaging and offensive utterances made outside the court. Between nobles, it amounted to the blood money of the perpetrator. The “judgement of the tongue” (*iudicium lingue*), which was related to it, was levied for the formal violation of the judicial procedure.

Keywords: medieval legal history, fine of the tongue, *emenda lingue*, disparagement, reviling, monetary fine, *iudicium lingue*

1343 őszén Dobi Lőrinc fia István perbe hívta Debreceni Dózsa volt nádor fiait, Jakabot és Pált a Bihar megyei Túrsámsón és a Szabolcs megyei Téglás birtokok miatt. A pereskedés végére Zsámboki Miklós nádor 1347. évi ítéletlevele tett pontot, mely beszámolt a hosszan húzóódó ügy során elrendelt halasztásokról is. Egyik alkalommal azért került sor az elnapolásra, mert Debreceni Jakab betegen nem tudott megjelenni a nádor előtt, testvére pedig nélküle nem vállalta a tárgyalást. A felek között azonban egy újabb halasztást követően vita támadt arról, hogy a Jakab betegségére való hivatkozás jogos volt-e, István ugyanis bemutatta az egri káptalan, a jászói konvent és Borsod megye hatóságának okleveleit arról, hogy a kérdéses időpontban Jakab nem volt beteg. A nádor a betegségre való hamis hivatkozás miatt Debreceni Jakabot nyelvváltság megfizetésére ítélte („in gravamine redemptionis sue lingue”). Az ítéelőszéken megjelent fivére azonban vitatta a három bemutatott oklevél igazát és kész volt a megyei nemesek vizsgálata (*communis inquisitio*) révén bizonyítani állításukat, vagyis testvére betegség miatti akadályoztatását. István erre visszavonta vádját, a bemutatott okleveleket hatálytalanította, mire a nádor a három oklevél bemutatása és a köztudomány elutasítása miatt őt marasztalta el nyelvváltságban („pro quarum quidem trium litterarum inquisitionibus et dicte communis

B. Halász Éva, tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia – Hadtörténelmi Intézet és Múzeum – Szegedi Tudományegyetem – Magyar Országos Levéltár, Magyar Medievisztikai Kutatócsoport.

inquisitionis non acceptatione [...] eundem magistrum Stephanum eo gravamine, quo ipse magister Iacobus convinci poterat [...] decreverat remansisse”)¹ Debreceni Dózsa fiai és Dobi István pereskedése során a nyelvváltságot tehát két ok miatt szabta ki Zsámboki Miklós nádor: egyrészt a hamis indokkal való perhalasztás miatt terhelte ezt a büntetést Debreceni Jakabra, másrészt pedig a Debreceni testvérek állításának igazát kétségbe vonó Dobi Istvánra, aki ezzel a tetteivel valótlán tényt állított az ítélőszéken, vagyis hazudott, illetve hazugsággal vádolta perbeli ellenfeleit.

Közel 230 évvel később, 1570 februárjában Karácsondy Péter Balajthy Damján özvegye, Margit nemesasszony nevében azt panasolta el Borsod megye gyűlésén, hogy múlt augusztusban Balajthy [Hegymegi] Antal rátámadt Balajton lévő házára, őt gyalázatos szavakkal illette és azzal fenyegette, hogy megveri. Az asszony azt kérte, hogy a szidalmak miatt nyelvváltságban marasztalja el a megye Antalt, aki természetesen tagadta az ellene felhozott vádat.²

A 14. századi nádori ítéletlevélben a bíróság színe előtt, a peres eljárás folyamán törtétekért marasztalták el a vétkest nyelvváltságban, a 16. századi megyegyűlésen azonban egy mondhatni hétköznapi eset miatt kérte a panaszos ennek a büntetésnek a kirovását. Hogyan és miért változott meg, megváltozott-e egyáltalán a fogalom jelentése a fentebb idézett két eset között eltelt mintegy kétszáz évben? Mit is tudunk a nyelvváltságról (*emenda lingue*)?

A középkori magyar jog történetével foglalkozó munkákban a nyelvváltság rendre felbukkan, azonban a róla kialakított kép általában csak a fent idézett esetek egyik vagy másik típusát veszi szemügyre, tehát vagy a peres eljárás során tett valótlán állítás, vagy – az általában a bíróságon kívül elhangzott – gyalázkodás büntetésének tartják. A másik típus legfeljebb említés szintjén szerepel. Hajnik Imre középkori perjogot összefoglaló munkájában, témájából adódóan is, csupán a peres eljárás során kiszabott nyelvváltságot említi, mint a hamis indokkal pert halasztók büntetését. A perképes személyek ismertetése során pedig a lehetséges felperesek közül kizárja a nyelvváltságban elmarasztaltakat a büntetés megfizetéséig.³ Ugyancsak ezzel a megközelítéssel találkozunk Eckhart Ferenc munkájában, aki úgy nyilatkozik, hogy az *emenda lingue* kisebb perbeli vétségek (például alaptalan perindítás, hamisan eszközölt perhalasztás, nem bizonyítható kifogások) esetében szabták ki, száz forint büntetéssel. Ameddig ezt az összeget ki nem fizették, addig az elmarasztaltnak felperesi képessége nem volt, nyelve meg volt bénítva.⁴ A középkori alföldi városok jogi helyzetével foglalkozó munkájában Blazovich László röviden megemlí-

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Diplomatikai Levéltár (= DL) 3888., *Anjou-kori oklevéltár/Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*. I–. Szerk. Nagy Imre et al. Bp.–Szeged, 1990–. (= Anjou-oklt.) XXXI. 176. sz.

² Tóth Péter: *Borsod vármegye közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvei*. I. 1469–1578. Miskolc, 2008. (Borsodi Levéltári Füzetek 51) 58–59.

³ Hajnik Imre: *Bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt*. Bp., 1899. 164., 244–245.

⁴ Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Bp., 2000. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok) 320. A nyelvváltság perképességre való hatásának van olyan értelmezése is, mely szerint az ebben elmarasztalt örökre elveszítette azt a jogát, hogy bárkit perbe fogjon. Varga Endre: *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek*. Bp., 1958. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 5) 1029.

tette a nyelvváltságot, azonban témájából adódóan inkább annak gyalázkodást büntető oldalára koncentrált, például Debrecen város jegyzőkönyvének 16. század közepi bejegyzéseiből merítette.⁵ Szintén a városi jog részeként jelenik meg a nyelvváltság a becsület-sértés, rágalmozás büntetéseként Mezey Barna börtönökről írott munkájában.⁶

Noha a fentiekből látható, hogy a fogalom maga nem ismeretlen a jogtörténettel foglalkozók körében, részletes bemutatására és elemzésére ez idáig még senki nem vállalkozott. Jelen írás ezt a hiányt szeretné pótolni.

Az *emenda lingue* kifejezést fenntartó legelső ismert oklevél Nagymartoni Pál országbíró⁷ bíró 1336-ra keltezett kiadványa. E szerint Pányoki János fia Pál azt állította, hogy Kaponyai Benedek fia Márton ellenében viselt perét nem leánynegyed, hanem közös birtokszerzemény címén indította. Mivel ezt az állítását a már folyó per során a királynak tette, ezért az uralkodó arra utasította az ügyet addig tárgyaló és a leánynegyed miatt illetékes János borsodi főesperest, Dörögdi⁸ Miklós egri püspök általános vikáriusát, hogy azt hozzá tegye át. A végső ítéletet hozó Nagymartoni Pál országbíró végül az uralkodó félrevezetése miatt marasztalta el „in emenda abscisionis lingue” János fia Pált.⁹ Ez az eset szépen beleillik azon okok sorába, melyeket Eckhart Ferenc sorakoztatott fel a nyelvváltság lehetséges indokaiként. 1336-ot megelőzően magával a formulával nem találkozunk, noha van néhány olyan forrás, melyet előképként idevonhatunk, akármelyik megközelítését is tekintjük a fogalomnak. I. (Szent) István második törvénykönyvének 14. cikkelyében általánosságban a rágalmozókról („de adulatoribus”) olvashatunk. E szerint, ha valaki hamisan tanúskodik vagy mások ellen rágalmozó beszédeket mond („falsum testimonium vel adulationis sermonem contra aliquos protulerit”) és ráveszi őket, hogy hallgassanak arról, hogy szavai meghasonlást okoznak közöttük, akkor hazugság vádja miatt („pro reatu mendacii”) fizesse meg hazug nyelvének két büntetését („duas compositiones fallacis linguae”).¹⁰ Ha pedig egyvalaki ellen („uni soli”) szólt becsmérő szavakat, akkor a nyelvét vágják ki („privetur lingua”).¹¹ Ugyanennek a törvénynek egy másik cikkelyében arról olvashatunk, hogy ha valaki egy ispánnak vagy más, az uralkodóhoz hű embernek („alicui comitum vel alteri persone fideli”) azt mondja, hogy a királyt annak elveszejtéséről hallotta szólani, akkor ölje meg, vagyis a királyról hamis hírt terjesztőt (azaz őt rágalmozót, róla hazugságot terjesztőt) halállal büntették.¹² Az I. (Szent) László

⁵ Blazovich László: *Városok az Alföldön a 14–16. században*. Szeged, 2002. (Dél-Alföldi évszázadok 17) 175–176., Uő: Peres eljárás a 15–16. századi alföldi városokban. In: uő: *Demográfia, jog és történelem. Válogatott tanulmányok*. Szeged, 2013. (Dél-Alföldi évszázadok 31) 117–118.

⁶ Lásd Mezey Barna: *Börtönügy a 17–19. században. A börtön európai útja*. Bp., 2018.

⁷ Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5) I. 7.

⁸ Uo. I. 68.

⁹ Anjou-oklt. XX. 21. sz. Szintén jogtalan panasszal fordultak az uralkodóhoz: 1505. május 5. MNL OL DL 88926., Szakály Ferenc: *Ami Tolna vármege középkori okleveleiből megmaradt 1314–1525*. Szekszárd, 1998. 184. sz.

¹⁰ Ezt a formulát Bónis György nyelvváltságnak értelmezi. Bónis György: Szent István törvényének önállósága. *Századok* 72 (1938) 468.

¹¹ *Decreta regni mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*. I. 1000–1301. Ed. János M. Bak – György Bónis – James Ross Sweeney. Idyllwild, 1999. [2. kiad.] (= DRMH I.) 10.

¹² 21. cikkely. DRMH I. 11.

királynak tulajdonított III. dekrétum első cikkelye a tolvajok felkutatásával és bűnösségük igazolásával foglalkozik. Többek között azt is olvashatjuk benne, hogy ha a falvakban körbepártó és a tolvajok után kérdezősködő királyi követ („nuntius”) útja után egy falu lakosságát megvádolják azzal, hogy az általuk ismert tolvajt nem nevezték meg, hanem elrejtették, akkor nyelvük megváltásaképpen („pro commutatione lingue”) tíz pensát tartoznak fizetni és az egyházi szabályok szerint kell vezekelniük.¹³ Egy olyan Árpád-kori forrásunk van még, melyet számításba kell vennünk. 1270-ben V. István a Vas megyei örök részére adott kiváltságlevelet, melyben meghatározta, hogy milyen szolgáltatásokkal tartoznak őrnagyoknak, továbbá szabályozta egymás közötti ügyes-bajos dolgaik elintézését is. Ebben többek között arról is olvashatunk, hogy ha valaki a bíró színe előtt („coram iudice”) gyalázkodásra ragadtatja magát, akkor fizessen 2,5 pensát „pro iudiciis”.¹⁴ Joggal tehető fel tehát, hogy az *emenda lingue* fogalommal meghatározható vétség, illetve annak büntetése nem az Anjouk korában jelent meg a magyar jogban, hanem korábban is létezett. Ha a legutóljára idézett 1270-es példánkat nézzük, akkor száz évvel később már *emenda lingue* címén fizettettek volna 25 márkát a vétkessel. Elképzelhető, hogy az 1300-as évek második negyede előtt ennek a büntetésnek nem volt külön neve, esetleg az általános „iudicium” szóval utaltak rá, amikor szükségessé vált. A fogalom késői használatba vételét támogatja az is, hogy első előfordulásai esetében az oklevelek egyetlen szóval bővebb formulát tartalmaznak, az „emenda abscisionis lingue” fordulatot.¹⁵ Ez azt is világosan elárulja, hogy a vétkest eredetileg nyelvének elvesztésére, kimetszésére ítélték, és ezen büntetés pénzbeli megváltásaképpen fizetett. Egy esetben az „in gravamine redemptionis sue lingue” olvasható, ami szintén a fenti értelmezést támogatja, a bűnössel visszavásároltatták a nyelvét.¹⁶ Később a csonkításra való direkt utalás azonban kikopott a formulából.

A 14. századtól, vagyis az első ismert említéstől 1526-ig az oklevelek a nyelvváltságot a pereskedés során elkövetett vétségekkel összefüggésben említik. Ismert olyan eset, amikor ezt a büntetést mérték arra, aki hamis indokkal indított pert a másik fél ellen,¹⁷ vagy aki a pert hamis indokkal halasztatta vagy akarta elhalasztani.¹⁸ Amikor arról szól az oklevél, hogy az egyik felet azért marasztalták el nyelvváltságban, mert a másik félről *falsa* vagy *mala verba* szólt az ítélszéken, nem dönthető el bizonyosan, pontosan mi is hangzott el: tényleges káromlás vagy a bevezetőben ismertetett esethez hasonló alaptalan (netán

¹³ DRMH I. 16–17.

¹⁴ *Codex diplomaticus patrius/Hazai okmánytár*. I–VIII. Szerk. Ipolyi Arnold et al. Győr–Bp., 1865–1891. (= HO) VIII. 127–130.; Szentpétery Imre – Borsa Iván: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke/Regesta regum stirpis Arpadinae critico-diplomatica*. I–II. Bp., 1923–1987. (= RA) 2027. sz.

¹⁵ 1336. január 15. után. Anjou-oklt. XX. 21. sz.; 1342. október 21. MNL OL DL 66872., Anjou-oklt. XXVI. 553. sz.; 1359. február 24. MNL OL DL 39475.

¹⁶ 1347. március 4. MNL OL DL 3888., Anjou-oklt. XXXI. 170. sz.

¹⁷ 1366-ban Szécsi Miklós szlavón bán ítélte nyelvváltságra Szentandrás Miklóst, mivel hamis indokkal kezdett pert Szentandrás Dezső *sacerdos* és társai ellen (MNL OL DL 95012., Anjou-oklt. L. 955. sz.). Szintén hamis indokkal indított pereskedés miatt marasztalta el *in emenda lingue* Kaplai János országbíró a felperest 1385-ben. (MNL OL DL 83412.) Szintén jogtalan panasz miatt róttá ki Rozgonyi Simon országbíró ezt a büntetést 1411-ben: *Zsigmondkori oklevéltár*. I–XIII. Összeáll. Mályusz Elemér et al. Bp., 1951–2017. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52, 55) (= ZsO) III. 559. sz.

¹⁸ 1342. október 21. Anjou-oklt. XXVI. 553. sz.; 1347. március 4. Uo. 176. sz.

szándékoltan valótlan) vádaskodás.¹⁹ Azonban Szabolcs megye 1473. augusztus 23-án kelt kiadványa inkább arra mutat, hogy ezekben az esetekben a vétkes fél haragjában a másik becsületébe gázoló kijelentésekre ragadtatta magát. Pazonyi György fia János ugyanis ismeretlen okból Pazonyi Cseres Györgynek a megyei ítélőszéken „mala verba dixisset et ipsum vituperiorum impositionibus affecisset”.²⁰ Mivel a *vituperio* igét használták általában a források a gyalázás, káromlás megnevezésére,²¹ ezért joggal mondhatjuk, hogy Pazonyi János Cseres György becsületébe gázoló kijelentéseket tett, melyet az írnok mala verbával fogalmazott meg.²² De minden esetben fontos, hogy ezek a nyelvváltsággal büntetett kijelentések a különböző ítélőszékek színe előtt hangzottak el.

A középkori törvényszövegekben fennmaradt rendelkezések megegyeznek az oklevelekben olvasható adatokkal. Mátyás 1464. évi törvényének egyik cikkelye szerint azokat sújtja az *emenda lingue*, akik a négy nyolcados törvényszéken eszközölnék ki halasztást olyan címen, hogy a végvárakban, a hadseregben vagy külföldön követségben vannak, holott ezek egyike sem igaz.²³ Vagyis olyanokra szabták ezt ki, akik hamis indokkal halasztatták el perüket. Az 1481. évi 13. cikkely szerint a tizedszedés miatt hamis panaszt benyújtókat marasztalták el *emenda lingue*ben.²⁴ Természetesen Verbóci István szokásjogot összefoglaló munkájából, a *Tripartitumból* sem hiányzik a nyelvváltság. A II. rész 72. címe a *De emenda lingue et de pena eiusdem* címet viseli. E szerint egyrésről az ítélőszék elé terjesztett igazságtalan, hamis vádak miatt rótták ki, másrésről pedig akkor, ha valaki becsmérő szavakat szólt a másik ellen, de azt már nem rögzítette, hogy ennek bíró színe előtt kellett-e elhangzania ahhoz, hogy kivessék a nyelvváltságot. Azt egyedül csak Verbóci említette, hogy a pereskedést a büntetés kiszabásakor ideiglenesen le kellett tenni, de azt

¹⁹ 1359. február 24.: „... super facto prolationis quorundam falsorum verborum, que idem Brictius adversus eundem Mychaelem quondam regalis excellentie retulisse dinoscebatur...” MNL OL DL 39475.

²⁰ C. Tóth Norbert: *Szabolcs megye hatóságának oklevelei*. II. (1387–1526). Bp.–Nyíregyháza, 2003. 623. sz.

²¹ A *verbum illicitum* és a *diffinitum* volt még a gyakran használt fordulat.

²² További példák: 1429. január 22. MNL OL DL 103527.; 1522. november 13. Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. I–II. 1485–1556. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 17) Bp., 1990. II. (1485–1556) (= Kolozsmonostor II.) 3879. sz.

²³ *Decreta regni Hungariae*. I–III. Ed. Franciscus Dóry et al. Bp., 1976–1989. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 11, 19) II. (1458–1490) (= DRH 1458–1490.) 144. 6. tc. Ugyanezt a rendelkezést ismétlik meg az osztályt tett testvérekre vonatkozóan az 1486. évi törvény 7. cikkelyében (DRH 1458–1490. 270.). Az Anjouk korából több olyan vizsgálatot is ismerünk, melyet azért indítottak, mert valaki azzal vádolta meg perbeli ellenfelét, hogy hamisan hivatkozott a perhalasztásnál hadjáratban való részvételére. 1365-ben például I. Lajos meghagyta a vasvári káptalannak, hogy vizsgálja meg, vajon Szentiváni János fia János fia István ténylegesen elment-e a bolgárok elleni hadjáratba, amire hivatkozva apja halasztást eszközölt ki perükben, vagy pedig Márton fia István állítása a helytálló, aki szerint nem ment el. Az egyházi testület jelentése nem maradt fenn. MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 272953. 1380-ban pedig Szepecsi Jakab országbíró hagyta meg a leleszi konventnek, hogy tudja meg, vajon Pércsi Zanyo fia Mike ténylegesen elvonult-e Horváti János macsói bánnal a hadba, amire hivatkozva halasztást eszközölt ki Várdai János fia Domonkossal folytatott perében. A káptalan jelentése szerint Mike otthon tartózkodott. A *Zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára/Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vászonkeő*. I–XII. Szerk. Nagy Imre et al. Pest–Bp., 1871–1931. (= Zichy) IV. 158–159. Mivel nem maradtak fenn adatok arra nézve, hogy a hadba vonulás címen perhalasztást kérő, de mégis otthon maradték milyen büntetést kaptak, ezért csak feltételezhetjük, hogy már 1464-et megelőzően is nyelvváltsággal marasztalták el őket.

²⁴ DRH 1458–1490. 249. 13. tc.

a felperes később felvehette.²⁵ Rögzítette a nyelvváltság Anjouk korától változatlan mértékét is, valamint a bíró és a sértett közötti megosztását, mely szintén változatlan maradt az idők során.²⁶ Előbbi minden esetben 25 márkát (100 forintot), azaz a nemesek fél vérdíját tette ki,²⁷ több vétkes esetén többszörözték az összeget,²⁸ utóbbi pedig a szokásos 1/3-2/3 arányú megosztás volt a bíró javára. A *Hármaskönyv* további helyein is felbukkan a nyelvváltság. Ezek közül az I. rész 25. címe egyértelműen a bíróságon kívüli értelmezésre vonatkozik. E szerint ugyanis azokat, akik azzal az indokkal kérnek fel maguknak adományul valamely birtokot, hogy az az eredeti tulajdonos hűtlensége folytán a királyra háramlott, de kiderül, hogy az illetőt mégsem marasztalták el ilyen címen, a kérdéses ingatlan örökbecsűjének megfizetésével büntessék. Verbőci azonban hozzát teszi, hogy némelyek szerint ezeket a személyeket csak nyelvváltságban kell elmarasztalni, mert a király előtt keverték rossz hírbe ártatlanokat, azaz rágalmaztak.²⁹ A *Hármaskönyv* említi még az *emenda linguet* azon vádak között, melyeknél helye van a birtokok becsűjének, összefüggésben a fentebb említett I. rész 25. címével.³⁰

A fentiek alapján látható, hogy a bíróságon kívül elkövetett rágalmazás, más személyről valótlán állítás büntetése csupán Szent István törvényeiben, illetve Verbőci munkájában jelenik meg. Van-e adatunk 1526 előtt arról, milyen büntetést érdemeltek a bíróságon kívül rágalmazó, szitkozódó személyek? A vizsgálatot itt két részre bontom, és külön vizsgálom a városi–mezővárosi környezetből ránk maradt adatokat, valamint a nemesekre vonatkozóakat.³¹

Városi, illetve mezővárosi környezetből meglehetősen sok adatunk van arra, hogy a szidalmazást, gyalázást, mások becsületének megsértését szankcionálták, és sokszor ismerjük a büntetés mértékét is. Nemcsak a városi kiváltságlevelek, hanem a céhszabályok, a városkönyvek és a települések által kiadott oklevelek is tartalmaznak idevonható adatokat. Zágráb városa IV. Béla királytól nyerte privilégiumát a tatárjárás után, 1242 novemberében. E szerint, ha egy polgár polgártársát szidalmazta („vituperiis, opprobriis aut contumeliis affecerit”), és ebben vétkesnek is találják, akkor tíz pensát fizet a sértettnek („laeso”), a közösségnek („in communes expensas”) pedig száz dénárt. Ha pedig negyedszerre is elmarasztalják ugyanezért, akkor kiűzik a városból, mint becstelen, rossz hírű

²⁵ Ezzel összefügg az a rész, mely szerint ha az alperes egy birtokperben olyan okleveleket mutat be, melyek alapján a felperest nyelvváltságban kell elmarasztalni, akkor a felperes a büntetés összegének megfizetése előtt nem teheti le a pert. Stephen Werbőczy: *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary in Three Parts. 1517.* [Ed. János M. Bak – Péter Banyó – Martyn Rady.] Idyllwild–Bp., 2005. (The Laws of Hungary I/5) 366.

²⁶ Uo. 342.

²⁷ A székelek esetében 12 forint 50 denárral számolt. Uo. 382.

²⁸ 1464-ben például négy fizetésre kötelezettnek kellett összesen száz márkát fizetni, azaz fejenként 25-öt. MNL OL DL 65550. Az *emenda lingue* esetében nem találkozunk azzal, hogy egy személyt több ellenében marasztaltak volna el.

²⁹ Werbőczy: *The Customary Law*, 84.

³⁰ Uo. 224.

³¹ A középkori magyar káromkodásokról, szitkozódásokról összefoglalóan lásd Gulyás László Szabolcs: „... verbis illicitis dehonestasset...”. Adatok a magyar gyalázkodás történetének kezdetéhez. In: *Az érzelmek története. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2017. évi gyöngyösi konferenciájának tanulmánykötete.* Szerk. Lukács Anikó – Tóth Árpád. Bp., 2019. (Rendi társadalom – polgári társadalom 31) 35–48.

embert („tamquam infamis”), és minden vagyona a közösségé lesz.³² Szintén bünteti a szidalmazást, rágalmozást I. Károly 1329. április 26-án kelt oklevele, melyben a máramarosi (viski, huszti, técsői és hosszúmezei) szász és magyar hospeseknek a szőlősi polgárokéval és hospesekével megegyező kiváltságokat adott. Ennek egyik pontja szerint a szidalmazott személy maximum hatvan dénárt követelhet a vétkestől akkor, ha az eset nem járt tettelességgel.³³ A zágrábi polgárváros jegyzőkönyvei az 1350-es évek közepétől maradtak ránk. Ebben számtalan olyan, a város hatósága előtt indított perről szerzünk tudomást, melyben az egyik polgár káromlás, szidalmazás miatt perelte a másikat, és nem egy esetben a vétkes által fizetendő összeget is megtudjuk. Egy bizonyos Ztepannak 1355 nyarán két márkát kellett fizetnie Balázsnak és egy felet a bírónak „pro vituperio”.³⁴ Szintén 1355 nyarán egy bizonyos Kratrum azt állította, hogy Balázs szidalmazta őt. Ez esetben mind a kettejüknek tanúkat kellett állítani.³⁵ Az erdélyi szász *universitas* 1376-ban kelt oklevele a kézművesek testvériségének („fraternitas mechaniorum”) régi szokásait („constitutiones et consuetudines”) foglalta írásba. Ebben szó esik a másik ember káromlásáról és a tett büntetéséről is, megkülönböztetve, hogy a testvériségbe tartozó vagy azon kívüli volt a káromolt.³⁶ A 15. századra keltezhető budai jogkönyv szerint pénzbírságra ítélték azt, aki a bíróság színe előtt illetlen szavakat szólt.³⁷ Több városból is ismerünk olyan 15. századi példákat, hogy valaki arra kérte a városi tanácsot, hogy igazolja tisztességes életmódját, vagy hogy elégtételt adjon részére, mivel rágalmozták.³⁸ 1467-ben Mátyás király meghagyta Bártfa város tanácsának, hogy intse a polgárokat arra, hogy a korona jövedelmének szedőit („collectores vectigalis sacre corone nostre”) ne szidalmazzák.³⁹ Eperjesről is rendelkezünk hasonló adatokkal.⁴⁰ 1474-ben Tiszavarsány bírósága ítélkezett egy szitkozódási ügyben, az eljárás során tanúkat is meghallgattak, végül mind a két felet

³² MNL OL DF 255405., *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. I–XVII. Ed. Marko Kostrenčić – Tade Smičiklas. Zagrabiae, 1904–1981. (= CDCr.) IV. 172–176. Szó szerint ugyanezt ismétli meg Kapronca kiváltságlevele is. 1356. november 4. CDCr XII. 373–375. A gyalázkodás után mind a két kiváltságlevél a másikat arcu ütők, illetve a hajuknál fogva vonzólok büntetésével foglalkozik, akik a káromlókkal megegyező büntetést kaptak. A kaproncai kiváltságlevél azonban ennél a vétségnél külön kiemeli, hogy azok, akik ezeket vagy hasonlókat az ítélőszék előtt, illetve a bírók személye ellen követtek el, súlyosabb büntetésre számíthatnak.

³³ 1329. április 26. Anjou-okt. XIII. 202. sz. A kiváltságlevél részletes elemzését lásd Gulyás László Szabolcs: *Városfejlődés a középkori Máramarosban*. Kolozsvár, 2014. (Erdélyi tudományos füzetek 280) 27–39.

³⁴ Joannes Bapt. Tkalčić: *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabie, metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*. I–XIV. Zagrabiae, 1889–1932. (= Mon. civ. Zagr.) IV. 24. (1355. június 12-i bejegyzések.) További példák bíróság előtti szidalmazásra a városkönyvből: uo. 37. (1355. november 10-i bejegyzések.)

³⁵ Mon. civ. Zagr. IV. 24. (1355. június 19-i bejegyzések.) Majdnem minden egyes bírósági napon bejegyeztek egy-két szidalmazás miatti ügyet.

³⁶ MNL OL DF 244 599., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Buda, 1829–1844. IX/5. 131–137.

³⁷ *Buda város jogkönyve*. I–II. Közread. Blazovich László – Schmidt József. Szeged, 2001. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 17) II. 333. sz. A jogkönyv szerint nyelvének kitépésére ítélték azt, aki Istent vagy a szenteket káromolta (uo. II. 219. sz.), illetve ugyanilyen büntetést szenvedett, aki a tanács ülésén történetek kifecsegte, és a büntetést nem válthatta meg pénzzel (uo. II. 48. sz.).

³⁸ Gulyás: *Verbis illicitis*, 39.

³⁹ Ivány Béla: *Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526*. Bp., 1910. 257–258. 1694. sz.

⁴⁰ 1507. március 4. Iványi Béla: *Eperjes szabad királyi város levéltára 1245–1526*. Szeged, 1932. 943., 946., 1189. sz.

pénzbüntetésre ítélték. A Mátyás király korára keltezett *Formularium styli*ben is találkozunk olyan esettel, amikor egy városban lakó személyt káromlásért nyelvváltásra ítélték.⁴¹ 1499-ben Alvinc mezővárosban is szitkozódás miatt indult pereskedés.⁴² A tiszavarsányi esetben a felperes a rágalmazás miatt az alperes vérdíját kérte,⁴³ az *emenda lingue* összege „alapesetben” azonban a vétkes fél vérdíjával volt egyenlő. Feltehető, hogy a többi esetben is pénzbüntetésre ítélték a szidalmazókat, amennyiben tettük bebizonyosodott.

Nemesek körében a másik ember szidalmazása, gyalázása leggyakrabban más hatalmaskodásokkal együtt történt. Erre bőségesen találunk példákat. III. András király 1294-ben kelt egyik oklevelében említik, hogy egy birtok becslését megakadályozandó a perben alulmaradt fél fegyveresen rátámadt az oda kiszálló királyi emberre és a káptalani tanúságtévőre, valamint a szintén megjelent másik félre, és a tettegesség mellett szidalmazta is őket („vituperia quamplurima imponentes”).⁴⁴ 1331-ben a pécsi káptalan előtt panaszolta Jakab kazsoki [Somogy megye] pap a margitszigeti apácák nevében, hogy Hencsei János, a királynéi népek viceofficiálisa hatalmaskodva betört az apácák Béc birtokára, onnan élelmiszert vitt el, a lakosokat szidalmazta és zaklatta („super populos eiusdem ville [...] cum vituperiis et aliis deturbasset iniuriis”).⁴⁵ 1337-ben arról értesülünk, hogy Turch Miklós, a fehérvári káptalan officiálisa a margitszigeti apácáknak a Duna melletti Körtvélyes vízen lévő gátját lerontatta, onnan a halakat elvitte, majd Csele [Baranya megye⁴⁶] falura támadt hatalmaskodva, a falunagyot meg akarta öletni és gyalázta „turpibus vituperiis et opprobriosis verbis”.⁴⁷ 1379-ben Szabolcs megye adott ki oklevelet arról az eskütételről, melyre Várdai Domonkost kötelezték, mivel a vád szerint Kisanarcsi Jakab fiait szidalmazta és nyereg alá való lovaikban kárt okozott.⁴⁸ 1426-ban Káli Antal fiai gyalázták és fegyveresen elűzték birtokukról Káli Péter fiait, akik azt a gabonát kérték volna vissza, amit a gyalázkodók korábban elvittek tőlük.⁴⁹ 1434-ben Tibai Lőrinc fia Miklós és Miklós fia Józsa szidalmaztak és hatalmaskodtak.⁵⁰ 1449-ben Temesvári Miklós esztergomi éneklőkanonoknak, Szécsi Dénes esztergomi érsek helynökének⁵¹ panaszolta Lendethi Péter özvegye, Ilona asszony, hogy amikor Ragyolci Antal fia Jánostól visszakérte elrabolt ingóságait és állatait, János őt a földre teperve ütlegelte és illetlen szavakkal illette („verbis

⁴¹ *Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus ac locis credibilibus authenticisque regni Hungariae olim usitati*. Ed. Martinus Georgius Kovachich. Pesthini, 1799. 489–490.

⁴² Lakatos Bálint: *Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon 1301–1526*. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) 176–177.

⁴³ Uo.

⁴⁴ *Árpádkori új okmánytár/Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. I–XII. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp., 1860–1874. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak) (= ÁÚO) X. 145–148.; RA 3988. sz.

⁴⁵ 1331. február 24. MNL OL DL 2646., Anjou-oklt. XV. 69. sz.

⁴⁶ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–V. Bp., 1890–1913. II. 461–462.

⁴⁷ 1337. április 21. *Anjoukori Okmánytár/Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*. I–VII. Szerk. Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1878–1920. (= AO) III. 346–347.

⁴⁸ Zichy IV. 124.

⁴⁹ MNL OL DL 36661., Zso XIII. 231.

⁵⁰ *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára*. I–II. Szerk. Nagy Gyula. Bp., 1887–1889. II. 308–309.

⁵¹ C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543*. Bp., 2019. (Subsidia ad historiam medii aevii Hungariae inquirendam 9) 39.

turpibus et vituperiosis”).⁵² 1525 szeptemberében II. Lajos meghagyta a zalai konventnek, hogy idézzék meg Rigó Lukácsot és fiát, Lőrincet, mivel többek között a Vid birtokon fekvő erdőben haladó Bakó Jánost szidalmazták és ütlegették („vituperiosis verbis ac diris verberum plagis affecisset”).⁵³ Amikor a gyalázkodás „csak” kiegészítette a hatalmaskodás során elkövetett többi tettet, akkor az egészért egyben szabták ki a büntetést.

Azonban néhány olyan esetet is ismerünk, amikor csak és kizárólag a (pereskedésen kívül esett) szidalmazást panaszolta a sértett fél. 1330 szeptemberében kelt például István prépost és a sági konvent oklevele, miszerint Bori Stoysa fiai, Helmes Miklós és Péter, valamint Bori Gud fia Pető az egymás közötti, ez utóbbi sértegetése („idem filii Stoysa ipsi Petheu verbis ipsorum mediantibus omne dedecum intulissent”) miatt indult perüket fogott bírák döntésére bízták.⁵⁴ 1346-ban László váradi olvasókanonok,⁵⁵ gyulafehérvári kanonok és főesperes azt panaszolta a váradi káptalan előtt, hogy amikor Járai Mihály fia Péter alvajdát az erdélyi káptalan nevében eltiltotta egy, a királytól adományba kapott birtok iktatásától, ő haragra gerjedve szitkozódott és fenyegetőzött.⁵⁶ Ebben az esetben az ügy, legalábbis tudomásunk szerint, nem került semmilyen bíróság elé. A sértett káptalan megalégedett panaszának írásbeli rögzítésével, feltehetően kivárták, tesz-e az alvajda további törvénytelen lépéseket, vagy indulatának megzabolázása után a törvényes formáknak megfelelően folytatódnak tovább az események. Tudunk olyan ügyekről is, amikor ugyan a sértegetés, gyalázkodás a bíróság színe előtt történt, de nem a vétkessel perben álló, hanem egy harmadik fél volt a sértett. 1348-ban például Bogdányi Olivér fia Demeter Szabolcs megye színe előtt tiltakozott, mivel Semjéni János fia Péter Miklós nevű jobbágya őt a bírói ítélőszéken gyalázkodó szavakkal illette és tört rántott ellene. Nem tudunk arról, hogy ekkor Bogdányi Demeter és Semjéni Péter között pereskedés lett volna.⁵⁷ 1413 decemberében Bodrog megye hatósága Aranyáni Lőrinc fia Mihály fia Mihályt, mivel bírói székük előtt Márton fia Bálintot „vituperando inhonestasset”, egy márka bíróságban („in una marca birsagiorum”) marasztalta el, de nem tudunk arról, hogy kettejük között pereskedés zajlott volna.⁵⁸ 1426-ban Szabolcs megye szolgabírái és a megyei jegyző bizonyították, hogy Dersi Kántor Barla nem gyalázta Bátorinéhai Péter fia Jánost, amikor Barla a Baktai Gergellyel folyó perében állt a színük előtt.⁵⁹ 1499-ben Szentpáli Mihályt választották döntőbíróknak a felek egy szomordoki vitatott tulajdonjogú föld ügyében. Amikor felkérték Mihályt erre a szerepre és megállapodtak a részletekben is, Szomordoki Bertalan szidalmazni kezdte a vele perben álló Szomordoki Mihályt. A fogott bírói döntés idején azonban csak Mihály jelent meg, a bírák pénzbüntetésre ítélték Ber-

⁵² MNL OL DL 14000.

⁵³ HO II. 428–431.

⁵⁴ 1330. szeptember 4. MNL OL DF 265983., Anjou-oklt. XIV. 504. sz.

⁵⁵ Bunyitai Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. I–IV. Nagyvárad, 1883. II. (Káptalanok, monostorok a püspökség alapításától 1566. évig) 83.

⁵⁶ MNL OL DF 277309., Anjou-oklt. XXX. 606. sz.

⁵⁷ „... in sede nostra iudiciaria illicitis verbis et nephandiis [...] vituperasset...” 1348. január 26. MNL OL DL 51471., Anjou-oklt. XXXII. 41. sz.

⁵⁸ MNL OL DF 260500., ZsO IV. 1380. sz.

⁵⁹ 1426. március 23., ZsO XIII. 355. sz.

talant, de csak a bírászkodás elmulasztása miatt.⁶⁰ 1523-ban egy ítélet végrehajtására érkező nádori ember és hiteleshelyi kiküldött előtt ragadtatta magát szidalmakra az alperes.⁶¹

A peren kívül elhangzott sértegetést, gyalázást minden esetben bizonyítani kellett. A vizsgálatot a felek megegyezése alapján folytathatták fogott bírák is, ahogyan 1330-ban a Bori nemesek között támadt pereskedésben.⁶² Az uralkodó, illetve más bírák a hozzájuk érkezett ilyen tárgyú panaszokkal kapcsolatban szokásos módon vizsgálatot rendeltek el.⁶³ Amikor 1364-ben Pálóci Máté fiait, Pétert és Andrást Nagymihályi Lőrinc fia György Ung megyei alispán bepanaszolta, hogy a megyei ítélőszéken Simont, a megyei jegyzőt „*verbis vituperiosis et obprobriosis*” illették, majd utána másokat is, I. Lajos király 1364. december 11-én kelt okleveleiben meghagyta Zemplén és Ung megyéknek, valamint a leleszi konventnek, hogy az ügyben tartsanak vizsgálatot.⁶⁴ 1423-ban Nagymihályi László fia Miklós feleségét, Erzsébet asszonyt illette „*verbis illicitis et vituperiosis*” Nagymihályi Ödön fia László. A panaszos férje Zsigmond királynál tett panaszt, aki a leleszi konvent tanúságtétele mellett küldte ki a királyi embert a vizsgálat elvégzésére.⁶⁵ 1421-ben Varasd megye végzett vizsgálatot Mirkovci György fiai és társaik panaszára, akiket Mirkovci Lukács fia György „*verbis illicitis et vituperiosis pertractando malefactores cum tota generatione ipsorum materna diffimasset*”. Az ügy folytatását nem ismerjük.⁶⁶ Eskütételre is kötelezhették a vétkes felet, hogy tisztázza magát a vád alól, ahogyan 1424-ben Sáros megye hatósága Malomfalvi János diák fia Antalt Salgói Péter ellenében.⁶⁷ Ugyancsak esküt írt elő Garai Miklós nádor 1412-ben, amikor Abaúj és Sáros megyék közgyűlésén Sirokai László fia András Fodor Miklóst vádolta azzal, hogy Kassa városában gyalázta őt. Mivel az alperes ártatlannak vallotta magát és dokumentumokkal egyik fél sem tudta igazolni állítását, ezért a nádor úgy rendelkezett, hogy az alperes magában („*sua in persona*”) tegyen esküt a jászói konvent előtt.⁶⁸ 1425-ben Olsavicai Bálint fia Simon azzal vádolta meg Sáros megye előtt Babapataki Bálint fia Jakobot, hogy nővérét gyalázta „*verbis vituperis et illicitis*”. A megye hatósága a vétkes számára harmadmagával leteendő esküt írt elő.⁶⁹ Bornemissza János pozsonyi ispán és budai várnagy oklevele szerint Kondé Mihály pozsonyi alispán Pókatelki Szomor Mihályt megsértette becsületében, de a felek fogott bírák

⁶⁰ Kolozsmonostor II. 3099. sz. (Az adatot idézi: Gulyás: *Verbis illicitis*, 40–41.)

⁶¹ Kolozsmonostor II. 3896. sz.

⁶² 1330. szeptember 4. MNL OL DF 265983., Anjou-oklt. XIV. 504. sz.

⁶³ Egy ilyen vizsgálat során készített tanúkihallgatások „jegyzőkönyve” is fennmaradt: MNL OL DL 47948., ZsO XII. 1367. sz.

⁶⁴ Az uralkodó parancsa Zemplén megyéhez: MNL OL DL 85361., Anjou-oklt. XLVIII. 970. sz. A megye jelentése: 1364. december 17. MNL OL DL 85361., Anjou-oklt. XLVIII. 988. sz. Az uralkodó parancsa Ung megyéhez: MNL OL DL 85363., Anjou-oklt. XLVIII. 971. sz. A megye jelentése: 1365. január 4. MNL OL DL 85363. Az uralkodó parancsa a leleszi konventhez: MNL OL DL 85362., Anjou-oklt. XLVIII. 972. sz. A konvent jelentése: 1364. december 22. MNL OL DL 85362., Anjou-oklt. XLVIII. 996. sz.

⁶⁵ MNL OL DF 221 447., ZsO X. 1032. sz.

⁶⁶ MNL OL DL. 35 934., ZsO VIII. 360. sz.

⁶⁷ MNL OL DL 39929., ZsO XI. 256. sz. Antal az esküt társaival letéve tisztázta magát. MNL OL DL 39931., ZsO XI. 314. sz.

⁶⁸ 1412. június 9. ZsO III. 2257. sz.

⁶⁹ MNL OL DL 39901., ZsO XII. 1150. sz.

segítségével végül kiegyeztek.⁷⁰ Egyetlen fenti esetben sem tudjuk, hogy végül milyen büntetést szabtak ki akkor, ha a gyalázkodás, káromlás rábizonyult a vétkesre. Azt azonban tudjuk, hogy a közgyűlésen az esküdtet szidalmazó személyeket nem büntették nyelvváltsággal.⁷¹

1526 után a nyelvváltságnak a bíróságon kívüli oldala vált hangsúlyosabbá, és egymásra olvashatunk arról a forrásokban, hogy a másokat szidalmazók, becsmérők (végső soron róluk valótlanosságokat, hazugságokat terjesztők) szavainak bizonyítása után nyelvváltsággal marasztaltattak el. 1584-ben például Gergely porkoláb azért perelte Kezes András, a szalónaki uradalomhoz tartozó jobbágyot, mivel az a feleségét az utcán szidalmazta. Az úriszék döntése szerint utóbbi harmadmagával tegyen esküt, hogy nem követte el, amivel vádolják. Ha ezt nem teszi le, akkor „nyelwen maradoth”. András végül az eskütétellel tisztázta magát.⁷² A 17. századból több olyan eset is ismert, amikor a felperes egyenesen a *Tripartitum* 2. részének 72. címe alapján kért ítéletet.⁷³ Találunk arra is példát, hogy a nyelvváltságot nem válthatta meg pénzzel az elítélt, hanem hat botütést kellett elszenvednie és a sértettől harmadmagával bocsánatot kellett kérnie.⁷⁴ Városi jegyzőkönyvekben is rendre megjelenik az *emenda lingue*, mint a gyalázkodók büntetése. A 16. század második felében több olyan forrásunk is van Debrecenből, miszerint a gyalázkodó büntetése az volt, hogy a hóhér fogót vetett a nyelvére, kivitte a pellengérhez, ahol az elítéltnak ki kellett kiáltania, hogy így jár, aki gyalázkodik. A 17. századtól már csak akkor találkozunk ezzel a móddal, ha a pénzbüntetést, vagyis a száz forintot a bűnös nem tudta lefizetni.⁷⁵ A nyelvváltságot ugyanakkor a bíróság színe előtt elkövetett gyalázkodások, sértegetések büntetéseként is megmaradt, de az 1635. évi 89. törvénycikk értelmében a széksértéssel együtt kezelve. Vagyis ha valaki a bíróságon a szemben álló felet rágalmazza, sértegeti, azt a megsértett személlyel szemben nyelvváltsággal, viszont a bírósággal szemben széksértésben marasztalják el, mivel szavaival egyúttal megsértette a bíróság méltóságát is.⁷⁶ Ekkortájt került bele a fogalom értelmezési körébe a fogadatlan prókato-

⁷⁰ MNL OL DL 62047.

⁷¹ 1412. november 23. MNL OL DL 50202., ZsO III. 2988. sz.

⁷² Varga: *Úriszék*, 72–73. További példák, amikor nem bíróságon történt szidalmazásért marasztalnak el nyelvváltsággal: uo. 90., 166–167., 221., 348., 403., 643–644. (ebben az „in emenda linguae” fordulatot olvashatjuk), 746–747., 759., 909.

⁷³ Dominkovits Péter: *Győr város tanácsülései és törvénykezései jegyzőkönyveinek regesztái*. I–III. Győr, 2001–2003. (Városi Levéltári Füzetek 4–6) I. (1600–1605) 64., 94. sz. 1651: „Keuanya azért, hogy az I iuxta titulum 72. partis 2^{dae} Operis Tripartiti conuincaltassek.” Az úriszék döntése szerint „conuincaltaté nyelue valczagan, ugy mint 40 magyar forinton, mellynek két része az törvény szolgáltato urak, harmada penigh cedal az sirelmes actornak...” Varga: *Úriszék*, 166–167.

⁷⁴ Uo. 918–919. Debrecen városában 1693 és 1703 között elkövetett gyalázkodásokra lásd Papp Rita: „Perelylenek az ördögök véle!” Mocskolódás, rágalmazás, becsületsértés Debrecenben 1693 és 1703 között. *Új nézőpont* 4 (2017) 21–34.

⁷⁵ Széll Farkas: A becstelenség a Debrecen városi régi jogban. *Jogtudományi Közöny* 29 (1894) 404–405.

⁷⁶ *Corpus Juris Hungarici/Magyar Törvénytár 1000–1895*. I–XXI. Szerk. Márkus Dezső et al. Bp., 1896–1901. (Mille-niumi emlékkiadás) V. (1608–1657. évi törvénycikkek) 348. 89. cikk. A széksértés vétségének büntetési tétele ugyancsak 25 márká volt, ráadásul kirovásának indoka is igen hasonló volt a nyelvváltsághoz, azért vetették ki, ha valaki megsértette a törvényszéket. Így nem meglepő, ha a nyelvváltságot és a széksértés értelme némileg összemosódott. 1435: *Decreta regni Hungariae*, I. (1301–1457) (= DRH 1301–1457.) 265., DRH 1458–1490. 298.; Werbőczy: *The Customary Law*, 334–336.

rok esete is, vagyis ha valaki írásbeli vagy szóbeli megbízás nélkül lépett fel valaki más nevében a bíróságon, tulajdonképpen hazudott megbízásáról.⁷⁷

Még egy fogalomról kell szólnunk a nyelvváltság kapcsán, ami szintén egy, a pereskedés során elkövetett vétséget jelölt, de nem volt azonos tárgyunkkal, ez pedig a *iudicium lingue*. Mivel az oklevelek néhány esetben a „birsagium” szóval helyettesítették a formula első elemét, ezért magyarra nyelvbírságnak fordíthatjuk.⁷⁸ A kifejezéssel az Árpádok korából ránk maradt oklevelekben egyáltalán nem találkozunk, első adatunk 1324-ből való, amikor Druget Fülöp nádor Rátót nembeli Lóránt volt nádor⁷⁹ fiait, Dezsőt és Lórántot marasztalta el ebben a büntetésben Rátót nembeli Olivér fia Miklós fia Lászlóval szemben.⁸⁰ Sűrűbben az Anjouk korának első felében bukkan fel, a törvények szövegeiben pedig egyáltalán nem szerepel.⁸¹ A források igen ritkán őrizték meg kirovásának indokát, például első említésekor sem értesülünk róla. Egy 1336-ból ismert ügyben a felperes nem tudta megmondani előterjesztése napját, ezért kellett nyelvbírságot fizetnie.⁸² 1342-ben Fényeslitke tisztartója („officialis”) „assumptor termini”-ként lépett fel Szabolcs megye hatósága előtt a falu nevében és annak a rakamazi Pállal szembeni perében „prioritas termini”⁸³ miatt szeretett volna halasztást kapni. Mivel a megye úgy ítélte meg, hogy ennek nem volt indoka („absque aliqua ratione”), ezért a falunagyot egy márka *iudicium lingue*ben marasztalta el.⁸⁴ 1350-ben szintén az „assumptor termini” kapta a büntetést,

⁷⁷ 1628. május 3. Varga: *Úriszék*, 640–641. A 19. században készült különböző jogi összefoglaló munkákban nincs teljes egyetértés a nyelvváltsággal kapcsolatban. Gózon György a nyelvváltságot a törvényes meghatalmazás nélkül fellépő ügyvédekre, illetve a bíróságon kívül elhangzott sértésekre vonatkoztatja, míg az 1526 előtt nyelvváltsággént értelmezett, bíróság előtt mondott káromlásokat, szidalmazásokat a széksértés körébe utalja, függetlenül attól, hogy a vétkes magát a bíróságot vagy perbeli ellenfelét szidalmazta-e. Véleménye szerint *emenda lingue* esetén a pert minden további nélkül folytathatták a felek, míg széksértés esetén csak akkor, ha azt lerótták. Vagyis az 1526 előtt nyelvváltsággal sújtandó cselekedetet egyértelműen a széksértési ügyekhez sorolta. Lásd Gózon György: *Egyházi törvénykezés Magyar-országban. Papok, ügyvédek, 'perlekedők' használatára*. Pest, 1844. 247. Zsoldos Ignác szerint a bíróságon való szidalmazás egyszerre meríti ki a széksértés és az *emenda lingue* fogalmát, hiszen a vétkes valóban elkövette mind a kettőt. Véleménye megegyezik az 1635. évi 89. törvénycikkkel. Zsoldos Ignác: *A szolgabírói hivatal. Törvénykezési rész*. Pápa, 1844. 130–131. Madarassy János szintén a megbízólevél nélkül fellépő ügyvédekre vonatkoztatja a nyelvváltságot, csak másodlagosan említi a bíróságot vagy a szemben álló felet szidalmazókat. *A magyar polgári törvénytudomány' vázlata*. Kelemen Imre, Markovics János, 's többek után, és a' legújabb törvények szerint köz használatra rajzolva Gojzesti Madarassy János által. Eger, 1845. 97–98. Ugyancsak az előbbi két értelmét hozza a fogalomnak Fogarasi János is. *Magyar közpolgári törvénytudomány elemei*. Kövy Sándor után írta alsóviszti Fogarasi János. Pest, 1845. [Ötödik javított kiadás. Egy pótlékkal az 1844-iki törvénycikkelyek szerint] 344.

⁷⁸ 1332-ben a „byrsagium lingue” fordulatot olvashatjuk egy oklevélben (AO. II. 585.), majd 1448-ban is így említik (1448. december 18., MNL OL DL 83728.).

⁷⁹ Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11) Bp., 2011. 25.

⁸⁰ 1324. március 15. MNL OL DL 89266., Anjou-oklt. VIII. 109. sz.

⁸¹ 1350 után az első adatunk 1448-ból bukkan fel. 1448. december 18., MNL OL DL 83728. Úgy vélem, hogy 1350 után is szankcionálták mindazokat a kisebb vétségeket, melyekért nyelvbírságot szabtak ki azt megelőzően, azonban inntől kezdve feltehetően pusztán *iudicium*ként utaltak rá.

⁸² 1336. november 9. MNL OL DL 76543., Anjou-oklt. XX. 422. sz.

⁸³ Az „assumptor termini” és a „prioritas termini” kifejezésekre bővebben lásd B. Halász Éva: „Ratione prioritatis termini”. Egy középkori jogi kifejezésről. *Acta historica* 88 (2015) 81–93.

⁸⁴ 1342. december 20. MNL OL DL 51203., Anjou-oklt. XXVI. 659. sz.

mivel nem adott arra magyarázatot, hogy megbízója miért nem teljesítette annak a két embernek és két ökörnek az előállítását, amire korábban kötelezték.⁸⁵ A *iudicium lingue* esetében egy, két és három márka büntetési tételekről egyaránt értesülünk. 1324-ben összesen 48 *pondust*, azaz egy márkát kellett egy főnek fizetnie ilyen címen.⁸⁶ Szintén egymarkás bírságról olvasunk 1342-ben⁸⁷ és 1350-ben kelt oklevelekben.⁸⁸ Hont megye 1332-es kiadványa arról tájékoztat, hogy két márkát kellett megfizetnie az elmarasztalt félnek,⁸⁹ 1335-ben pedig hárommárkás nyelvbírságot említenek.⁹⁰ A *iudicium lingue*t személyenként szabták ki, ha többen voltak az elmarasztaltak, akkor többszörözték az összeget.⁹¹ Az ismert esetekben kisebb vétségek miatt, illetve az „assumptor termini”-re szabták ki a *iudicium lingue*t. Annyiban rokonítható a nyelvváltsággal, hogy mind a kettő szóban elkövetett vétség volt (erre utal a *lingue* szó), de a nyelvbírságot inkább az eljárás rendjének formai megsértése miatt szabták ki, míg a nyelvváltságot az erkölcsileg is támadható-elítélhető hazugságok esetén. Ezért is különbözött olyan nagyon a büntetés mértéke. A *iudicium lingue*t vélhetően sokszor egyszerűen „iudicium”-ként tüntették fel az oklevelek, így előfordulásának gyakoriságára az ismert esetekből nem lehet következtetni.

Vizsgálódásunk végére értünk. Mi is tehát a felelet a bevezető után feltett kérdésre, vagyis mit tudunk a nyelvváltságról? Az *emenda lingue*t, azaz a nyelvváltságot az ítélszéken, illetve azon kívül elkövetett morálisan is elítélhető tettért, azaz bizonyos hazugságokért vetették ki. A fogalom maga csak a 14. században jelenik meg a magyar jogban, de az adatok arra utalnak, hogy már I. (Szent) István törvényeitől szankcionáltak hasonló vétségeket. Az ország egész területén, Szlavóniában és Erdélyben is kivetették, nemesi és városi-mezővárosi környezetből egyaránt ismerjük. Azonban míg a nemesek körében inkább a bíró színe előtt elkövetett vétségekért, addig a polgárok között inkább a bíróságon kívül mondott sértő-becsmérő kijelentések miatt szabták ki. Nemesi környezetben a 16. századtól kezdve szaporodnak meg a becsületsértésért kiszabott nyelvváltságok. Mértéke a nemesek körében a vétkes fél vérdíjával volt egyenlő. A későbbiekben a nyelvváltságot a bíróságon való szidalmazás vétsége háttérbe szorult, szinte beleolvadt a széksértésbe, és nagyobb hangsúlyt kaptak az ítélszéken kívül elkövetett sértő, becsmérő, mai fogalmainkkal becsületsértő kijelentések.

⁸⁵ 1350. január 23. MNL OL DL 76960., Anjou-oklt. XXXIV. 65. sz.

⁸⁶ 1324. március 15. MNL OL DL 89266., Anjou-oklt. VIII. 109. sz.

⁸⁷ 1342. december 20. MNL OL DL 51203., Anjou-oklt. XXVI. 659. sz.

⁸⁸ 1350. január 23. MNL OL DL 76960., Anjou-oklt. XXXIV. 65. sz.

⁸⁹ Mivel a bíróságot kiszabó megye oklevelében bukkanunk erre az adatra, feltehető, hogy ez a bíróság számára megfizetendő kétharmadot jelentheti, tehát a teljes összeg három márka volt. AO. II. 585.

⁹⁰ 1335. július 16. MNL OL DL 2941., Anjou-oklt. XIX. 440. sz.

⁹¹ 1324. március 15. MNL OL DL 89266., Anjou-oklt. VIII. 109. sz.; 1335. július 16. MNL OL DL 2941., Anjou-oklt. XIX. 440. sz.

CONTENTS

NATIONAL IDEA OF HISTORY

Csaba Szabó *The Myth of Eternal Dacia. The Metahistory of Dacian–Romanian Continuity in Contemporary Romanian Archaeology and Historiography* 5

József Demmel “Botond the Oldh–Beater” in Switzerland of the East.
László Réthy and the Curious History of National Minorities in Post–1867 Hungary 21

Beáta Pintérová “Early Slovak History” in Recent Slovak Scholarly Literature 41

STUDIES

Éva B. Halász *The Fine of the Tongue* 55

Petr Kozak *The Charters of John Corvinus in Czech Archives* 69

Szilvia Czinege *On the Trace of Széchenyi Letters* 121

Réka Újlaki–Nagy *The Representation of the “Székely Jerusalem” and the Successors of Sabbatarians in the Travel Literature of the Late 19th and Early 20th Centuries* 137

Zoltán Dénes Iván *Defender of the “Victims”, Prosecutor of the “Persecutores”?*
Henrik Marczali on the Peace that Closed World War I 155

DEBATE

Ákos Bartha *Inset, pricing* 169

E számunk szerzői

Bartha Ákos, tudományos munkatárs, BTK TTI, Horthy–korszak osztály ● Czinege Szilvia, tudományos munkatárs, BTK TTI, Újkori osztály ● Demmel József, PhD, tudományos munkatárs, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, tudományos munkatárs, Nemzeti Közszerkeleti Egyetem, Eötvös József Kutatóközpont, Közép–Európa Kutatóintézet ● Dénes Iván Zoltán, történész, eszmetörténész, emeritált egyetemi tanár, Marczali Henrik Kutatócsoport ● B. Halász Éva, tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia – Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Szegedi Tudományegyetem – Magyar Országos Levéltár, Magyar Medievisztikai Kutatócsoport ● Petr Kozák, docens, Slezská univerzita v Opavě, Ústav historických věd [Sziléziai Egyetem, Történettudományi Intézet], levéltáros, Zemský archiv v Opavě [Opavai Tartományi Levéltár] ● Pintérová Beáta, PhD, oktató, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Történettudományi Tanszék ● Szabó Csaba, tudományos segédmunkatárs, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Vallástudományi Tanszék ● Újlaki–Nagy Réka, tudományos segédmunkatárs, BTK TTI, Kora újkor osztály

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erezsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

9 770040 963009 2 2 0 0 1